

Windladen en restauratie

Eerste fase Orgelbouwopleiding VON

Zoals u in het recente zomernummer hebt kunnen lezen, heeft de Vereniging van Orgelbouwers in Nederland (VON) het onderwerp 'VON Opleiding Orgelbouw en het borgen van kennis' opgepakt en dit gestalte gegeven in een viertal modules. De eerste module betreft 'Windladen en restauratie'. Het eerste deel van deze module werd in september en oktober gegeven in Ittervoort. Wim van der Ros was te gast en geeft een impressie.

Tekst & fotografie: Wim van der Ros

Johan Zoutendijk, directeur van Verschuieren Orgelbouw en bestuurslid van de VON, was verantwoordelijk voor deze eerste module en trad tevens op als docent. Elf met name jongere werknemers van vier orgelbouwers (Flentrop, Reil, Elbertse & Van Vulpen en Verschuieren) namen deel. Rond het onderwerp windladen gaf Johan Zoutendijk zicht op orgelbouwtechnische aspecten en de achtergronden en geschiedenis daarvan. Met name het bieden van inzicht in de constructie en werking, mede vanuit de historische ontwikkeling, geeft de deelnemers de achtergrondkennis die nodig is voor een juiste aanpak bij restauratie of nieuwbouw.

Soorten windladen

Op levendige wijze schetst Zoutendijk de ontwikkeling van de bouw en inrichting van windladen in de loop van de geschiedenis. Daarbij gaat hij onder andere in op de springlade, de sleeplade, de kegellade en de Taschenlade. Praktische voorbeelden maken duidelijk waar orgelmakers in hun dagelijks werk mee te maken krijgen. Zo toont Zoutendijk hoe in het oude orgel van de Nicolaïkerk in

Utrecht, waarvan de kas nu in de Koorkerk in Middelburg hangt, in drie etappes ook drie verschillende soorten lades zijn toegepast: rond 1480 de blokwerklade (Hoofdwerk), in 1547 de springlade (Bovenwerk) en in 1580 de sleeplade (Rugwerk). Toen Maarschalkerweerd dit orgel eind negentiende eeuw demonteerde en de kas daarna in het Rijksmuseum in Amsterdam kwam te hangen (nu dus in Middelburg), bracht hij dit orgel met zijn lades gedetailleerd in tekening. Een fascinerend document (zie de pagina hiernaast)!

Consequenties van het systeem van de windlade, de pijppostelling (chromatisch, C- en Cis-kant of in tertsofstelling), de windtoevoer, cancelruimte en ventielafmetingen, windafval in de cancel: veel zaken worden meegenomen bij het ontwerp of de restauratie van orgels.

Indeling laden

Bij het ontwerpen van de indeling van de windlade, het maken van de uitslag, moet je met veel aspecten rekening houden. De hoeveelheid stemmen,

Ralf Jochems geeft een voorbeeld van het maken van een windlade-uitslag. Johan Zoutendijk kijkt toe.

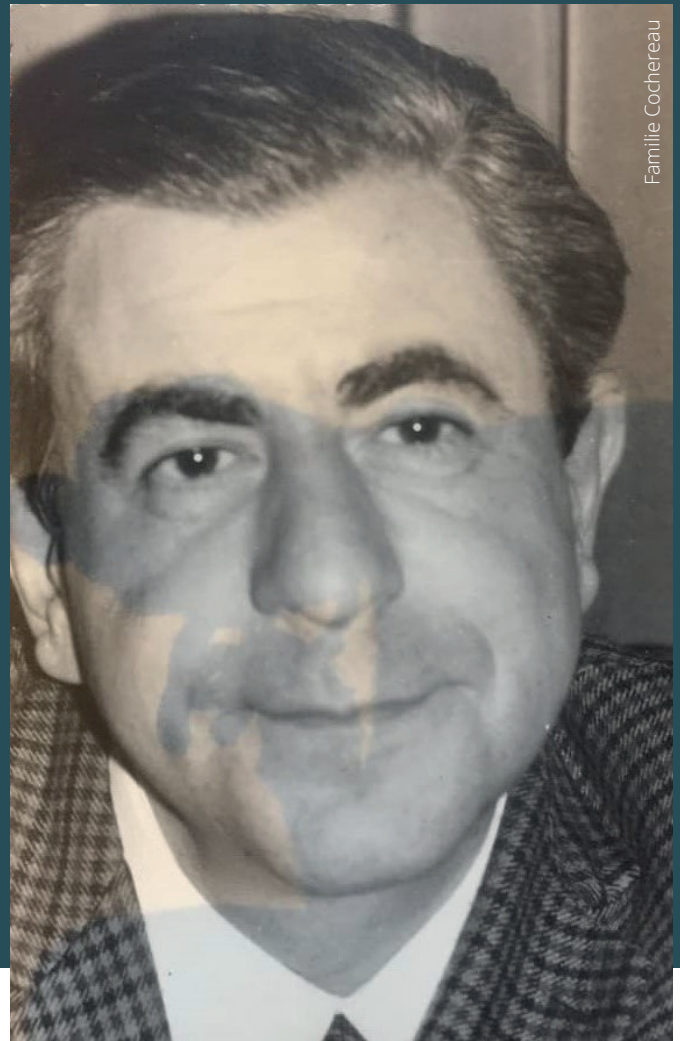
Illusionist en organisator

Pierre Cochereau

1924-1984

Dit jaar wordt op veel plaatsen stilgestaan bij de honderdste geboortedag van de vermaarde Franse organist Pierre Cochereau. Hij overleed in maart 1984 op 59-jarige leeftijd, maar de belangstelling voor zijn improvisatiekunst is sindsdien allerminst afgenomen, blijkens de nog vele na zijn dood verschenen cd's, opgeschreven improvisaties en YouTube-filmpjes. In dit tweedelige artikel schetst René Verwer eerst het leven en de loopbaan van Cochereau. Daarna gaat Gerben Mourik in op zijn improvisatiekunst.

Tekst: René Verwer & Gerben Mourik

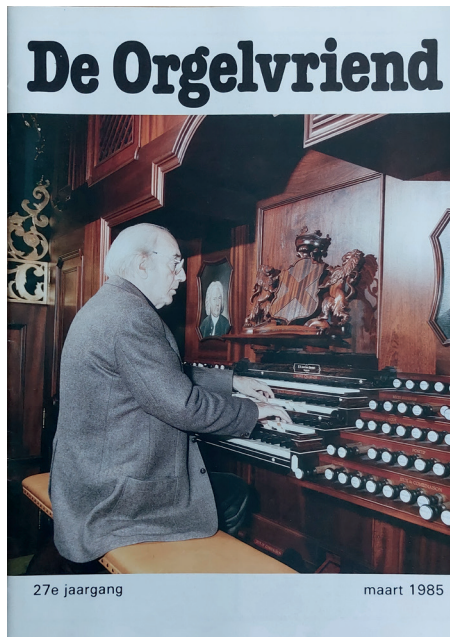
Familie Cochereau

Pierre Eugène Charles Cochereau, geboren op 9 juli 1924 in een voorstad van Parijs, begint op vijfjarige leeftijd met pianolessen. In 1933 komt hij onder de hoede van de beroemde pianiste Marguerite Long. Naar zijn zeggen bespeelt hij op 2 juni 1937 – de sterfdag van Louis Vierne – voor het eerst een orgel in een kerk in de Franse Alpen en vanaf dat moment is zijn levensdoel bepaald. Dit zeer tegen de zin van zijn dominante vader, schoenfabrikant van beroep, die zijn zoon liever als zijn opvolger ziet. Niettemin staat hij toe dat Pierre orgelles krijgt van Marie-Louise Girod, een leerlinge van Marcel Dupré, en vanaf 1942 van André Fleury. Korte tijd heeft hij ook les van de koordirigent van de Saint-Roch, waar zijn familieleden regelmatige kerkgangers zijn. Als de organist van deze kerk eind 1942

plotseling overlijdt, neemt de jonge Pierre de taken op het grote Clicquot-Cavaillé-Coll-orgel (IV/P/54) over. Drie jaar later volgt zijn officiële benoeming. Intussen heeft Cochereau senior erin toegestemd om zijn zoon – na een jaar rechtenstudie – aan het conservatorium in te schrijven, waar begonnen wordt met lessen in harmonie (docent Maurice Duruflé) en muziekgeschiedenis (docent Norbert Dufourcq).

Begin 1945 moet Fleury vanwege tuberculose Parijs verlaten en wordt Duruflé de nieuwe orgelleraar van Cochereau. Op een avond neemt Duruflé zijn leerlinge (en latere echtgenote) Marie-Madeleine Chevalier mee naar de Saint-Roch, waar zijn briljante student speelt. Zij vertelt later: “We hebben een onvergetelijke avond in het halfduister van de

kerk doorgebracht, luisterend naar die vloed van buitengewone muziek, die uit de gewelven stroomde.” Fleury had zijn leerling al bij Dupré laten voorspelen en er volgen spoedig instructies voor de toelating tot de orgelklas, daarnaast volgt Pierre voorbereidingscursussen bij Dupré in Meudon. In oktober 1945 wordt hij officieel toegelaten. In het eerste cursusjaar – direct na beëindiging van de oorlog – is Dupré veel op concert-tournee en worden de orgellessen door Duruflé gegeven. Eigenlijk kunnen we vaststellen dat Cochereau qua harmonie – zijn sterkste troef – in hoge mate beïnvloed is door zowel Fleury als Duruflé, beiden navolgers van Charles Tournemire en Louis Vierne. Veel Franse organisten duiden hem aan als *coloriste*, en niet zonder reden. Contrapunt en disciplinair vormbesef waren meer de

Een terugblik ... (3)

1978 - 1993

In de voorgaande nummers vertelde Wim van der Ros hoe de regionale maandelijkse stenciluitgave De Orgelvriend in het Sticht uitgroeide tot een blad waar duizenden orgelliefhebbers in heel Nederland iedere maand naar uitkeken. Muziekuitgeverij J.C. Willemsen in Amersfoort was het blad in 1967 in offset gaan uitgeven en met de jaren werd het qua inhoud en opmaak steeds beter.

Tekst & fotografie: Wim van der Ros

Ditmaal bladeren we terug in zo'n 15 jaargangen. Waar aanvankelijk ook vaak lezers hun orgel in woord en beeld presenteren en er dus relatief veel scribenten *De Orgelvriend* vullen, wordt steeds meer toegewerkt naar een vaste kern van schrijvers die – naast de betrokken redactieleden – hun herkenbare bijdragen leveren. En waar er aanvankelijk maandelijks een redactievergadering was samen met uitgever Jooop Willemsen, gaat deze frequentie wat omlaag en is de herkenbare vulling van het blad op basis van de redactieplanning redelijk goed gewaarborgd. Schrijvers leveren hun artikelen en foto's

in bij Willemsen. De dames in de Langestraat in Amersfoort – waar Willemsen boven zijn muziekzaak zijn kantoren heeft – typen alle kopij weer netjes over in daarvoor bestemde bestanden en Nico Dijkhuizen zorgt op de bovenste verdieping voor de opmaak. Wanneer de offsetplaten klaar zijn, kan beneden in de kelder begonnen worden met de druk. Wanneer je als schrijver zelf je kopij in Amersfoort inlevert, mag je van Jooop Willemsen altijd wel enkele muziekbundels uitzoeken en meenemen ...

Organisatie

Eind 1979 vertrekt Wim Ouwehand, één

van de redactieleden van het eerste uur. *De Orgelvriend* was ooit was begonnen als 'orgelkring' met een groep van liefhebbers, zonder rechtspersoonlijkheid. Als eind zeventiger jaren het Burgerlijk Wetboek deel twee de diverse vormen van rechtspersonen vastlegt, neemt Wim van der Ros het initiatief tot oprichting van een stichting. Als rechtspersoon kun je als organisatie herkenbaar werken en ook een eigen bankrekening openen. Dat alles hoeft voortaan niet alleen maar op 'persoonlijke titel'. In de in 1981 opgerichte Stichting *De Orgelvriend* komen als bestuurders onder anderen Jan W. van Spronsen

Het Nolting-orgel

in Alphen aan den Rijn

De Maranathakerk te Alphen aan den Rijn kwam in 2005 in het bezit van een monumentaal orgel van onbekende herkomst. Waarschijnlijk was Daniel Nolting in 1803 de bouwer, met als oorspronkelijke bestemming de rooms-katholieke Elleboogkerk te Amersfoort. Daarna deed het orgel nog dienst in Nijkerk, Amsterdam en Suawoude. Frans Jespers en Henk Kooiker schetsen de geschiedenis van het instrument.

Tekst: Frans Jespers & Henk Kooiker

De aanleiding voor ons recente onderzoek naar de herkomst van het orgel in Alphen aan den Rijn is de connectie tussen de bouwstijl van de orgelmakers Smits in Reek en die van Nolting. Over de firma Nolting & Zoon is niet veel gepubliceerd, dus zijn we alle mogelijke sporen na gaan trekken. Daarbij kwam het Alphen orgel in beeld, omdat het wel wordt toegeschreven aan Jacob

Courtain, de leermeester van Nolting. De Maranathakerk moest na een verwoestende brand in 1998 gerestaureerd en opnieuw ingericht worden. Henk Kooiker kon een historisch orgel verwerven uit de Gereformeerde Kerk in het Friese Suawoude, waar hij als twaalfjarige reeds organist was. Het betreft een instrument met een binnenwerk van twee eeuwen oud en een kas die uit

de negentiende eeuw lijkt te stammen. In 2005 is het orgel gerestaureerd door de firma Van Vulpen, waarbij Kooiker optrad als adviseur. De samenstelling van het orgel en aangetroffen beschreven bladen (ingeplakt in Bourdonpijpen, windkanalen en ventielkasten) wijzen op een oorsprong in het gebied van de Nederlanden. Het bouwjaar moet iets later zijn

Een bijzonder orgel in een Franse abdijkerk

In de monumentale middeleeuwse abijkerk Saint-Pierre te Airvault, 50 kilometer ten noordwesten van Poitiers, bevindt zich een bijzonder instrument: een cilinderorgel, waarvan er slechts tien in Frankrijk zijn overgebleven. Sinds twintig jaar zijn wij in bezit van een tweede huisje in deze regio en verblijven we er regelmatig. Via de plaatselijke organist Serge Rousseau raakten we op de hoogte van het bestaan van dit orgel.

Tekst & fotografie: Gerrit van der Schouw
(tenzij anders vermeld)

Het instrument werd in 1839 door een onbekende maker uit Mirecourt (Vogezes) in Airvault geplaatst. Het jaar van makelij is onbekend. Een dergelijk instrument bood indertijd bij gebrek aan een organist de mogelijkheid om solostukken te laten horen. Men diende dan uiteraard wel zorg te dragen voor de juiste keuze en timing van de cilinders, waarop de muziek met pennetjes was vastgelegd. Het orgel werd op de koorgalerij geplaatst in een kas met een sprekend pijpenfront (Montre 8 vt), geen overbodige luxe in deze grote abdijkerk. Het telde acht registers. Dat een dergelijk instrument al in de late achttiende eeuw gangbaar was in Frankrijk, blijkt uit een beschrijving in deel IV van het beroemde traktaat *L'Art du facteur d'orgues* (1778) van Dom Bédos de Celles. Daarin beschrijft hij het cilinderorgel inclusief modeldisposities en geïllustreerd met tekeningen.

Opera en dans

De liturgische koormuziek werd destijds door drie à vier zangers uitgevoerd. Zij zongen vanaf een grote, bewaarde lessenaar uit 1770, soms ondersteund door een ophicléide of serpent (historische blaasinstrumenten). Het cilinderorgel begeleidde de zangers dus niet maar wisselde af met het koor: de zogeheten alternatimpraktijk. Van bijvoorbeeld het *Kyrie eleison* was het eerste vers voor het orgel, daarna zong het koor, vervolgens klonk het orgel weer, enzovoorts. Denk aan de missen van Couperin, Corrette of De Grigny.

Het meest verrassende zijn de kleine orgelstukken op de rollen die werden afgespeeld tijdens het offertorium, de communie of andere momenten. Deze stukken hebben geen sacraal karakter, maar betreffen fragmenten uit een opera of zelfs dansmuziek. Zo is er een rol die begint met een openingsmars voor ridder Roland, de neef van Karel de Grote. Die werd dan gespeeld bij de binnenkomst van de priester met zijn gevolg. Het offertorium op dezelfde rol is een fragment uit Mozarts *Don Giovanni* (Don Juan maakt hier zijn entree in het midden van de mis!). Mondaine invloeden in het orgelspel waren er al in de achttiende eeuw (Daquin, Balbastre) en later in de negentiende eeuw (Lefébure-Wély, Simon, Fessy).

Men moest behalve kennis van de liturgie en muzikaal gevoel zorgdragen voor de juiste keuze van de cilinders. Het systeem lijkt op een speeldoos. De rollen werden met een slinger in gang gezet, zoals bij een serinette of een draaiorgel.

Restauratie/reconstructie

In 1903 verbood de paus theatrale muziek in de kerk, het gregoriaans (nog op hele noten) werd vanaf die tijd gezongen naar het voorbeeld van de monniken van Solesmes. De cilinders raakten in onbruik. Gelukkig was er al eerder een toetsenbord aangebracht zodat het instrument ook als een normaal orgel (zonder pedaal) kon worden bespeeld. Was dit niet het geval